

ТУРСКИТЕ ДУМИ В СЪВРЕМЕННИЯ ГРЪЦКИ ПЕЧАТ

Станка Козарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

LOANWORDS OF TURKISH ORIGIN IN THE CONTEMPORARY GREEK PRESS

Stanka Kozarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper aims at presenting the contemporary state of the lexical elements of Turkish origin in the Greek press on material from the newspapers „Kathimerini“, „To Vima“ and „Ta Nea“. It discusses their status, frequency, stylistic nuances and connotation. Parallels with the reception of Turkish words in Bulgarian language are drawn.

Key words: loanwords, Turkish, Greek

Многовековните контакти на езиците на Балканския полуостров са благоприятствали тяхното взаимно проникване и влияние и са оставили трайни следи на всяко езиково равнище – явление, което се обобщава в понятието Балкански езиков съюз. По-голямата част от изследователите не включват турския език в него, но няма съмнение, че лексиката от турски произход има осезаемо място в балканските езици. Подтикнати от приликите, но и от някои забележими разлики в отношението към нея в български и гръцки, си поставихме за цел да хвърлим поглед върху нейната употреба в съвременния новогръцки печат в сравнение с възприемането в български. Под турска лексика тук ще разбираме думите, навлезли от турски език от времето на Османската империя. Те са от средния и ниския турски език (орта тюркче и каба тюркче), защото гръцкото население е било в контакт именно с неговите носители, а не с владеещите високия стил (фатик тюркче). Освен това трябва да направим и уговорката, че имаме предвид не само изконно турските думи, но и думи от арабски и персийски произход, които са навлезли в гръцки от турския език и са възприемани като турски.

Наблюденията ни са върху вестниците „Катимерини“, „То вима“ и „Та неа“ от 2012 г. Избрахме такъв корпус, защото според нас той най-ясно и обективно показва съвременното състояние на езиковата употреба – освободен, от една страна, от тежестта на субективизма на индивидуалната реч, а от друга – от непрекословната строгост и оттам консервативност на официалната езикова норма. Т.е. той е едновременно обективен и динамичен.

Думите от турски произход в гръцкия език спадат към същите лексикално-семантични групи, както в български: обществено-политическа лексика; религиозна лексика; битова лексика, свързана с дома и семейството, с кухнята и храната; имена на професии и думи, свързани с трудовата дейност; лексика, отнасяща се до личностни качества и до психически състояния; наред с имената се срещат и глаголи, наречия, междуметия и частици. Голяма част от думите във всяка група съвпадат в двата езика приемници, например *аскер* – *ασκέρι*, *доллап* – *ντουλάπι*, *дувар* – *ντουβάρι*, *кавга* – *καβγάς*, *мусака* – *μουσακάς*, *халва* – *χαλβάς*, *курабия* – *κουραμπιές*, *бакалин* – *μπακόλης*, *меракландисвам* – *μερακλώνω*, *рахатясвам* – *ραχατεύω*, *яваши-яваши* – *γιαβάς γιαβάς*, *аман* – *αμάν* (Константину 1992).

Разбира се, съвпадението не е пълно. Някои думи са просъществували само в единия език, а в другия са се архаизирали и са излезли от активна употреба, напр. *оджак* в български е вече изцяло изместена от „огнище“, а в гръцки лексемата от турски произход *τζάκι* печели конкуренцията с домашната дума *εστία* не само в значението на огнище, но дори се е наложила също и с по-модерното значение „камина“, в което *εστία* не се употребява.

Тук да вметнем (макар че това не се отнася специално за пресата) нещо и за по-съществените фонетични промени, които настъпват в някои от турските заемки наред с фонетичните промени в домашните думи: прокопа на о : споменатото *τζάκι* < оджак, *λούκι* < *oluk*, точно както в изконно гръцкото *λίγο* < *ολίγον*; метатеза: *σινάφι* < еснаф и т.н.; вариране на ρ и λ: *κεχρίμπαρι* (както в думите от гръцки произход *αδερφός*, *ήρθα*). Сега няма да отделяме внимание на очевидни фонетични промени като редукция на гласни или заместване на съгласни, които в гръцки (дж, ч и др.) не съществуват, с налични такива от фонемната система на езика. Естествено, езикът приемник се стреми да пригоди звученето на чуждата дума, да я одомашни.

Прилики в заемането от турски се забелязват и на морфологично ниво. За пример може да послужи наставката за *nomina agentis* *-джия* в български, съответно *-τζής* в гръцки, с която се образуват имена на

професии и подобни. В гръцки, както и в български, тя е изключително активна и предпочитана при неологизмите дори и при имена, образувани не само от турски, но и от гръцки основи. Наред с думи от турски произход като *καφετζής* – *кафеджия*, *κουμαρτζής* – *комарджия* и пр., срещаме и нови думи от гръцки произход, но с този суфикс, например *φορτηγατζής* „шофьор на камион“, образувана от гръцката дума *φορτήγι* „камион“. Тук се набива на очи паралелът с българското *тираджия*.

В сферата на словообразуването процесът на одомашняване се реализира и чрез формирането на сложни думи, от които едната съставка е гръцка, а другата – турска. Такива срещнахме много в разглежданите източници, напр. *ρουσφετολογικός* – подкупен, *τσολανόσκυλο* – овчарка, овчарско куче, *πατσαβουρόχαρτο* – парцал за бърсане, *μικροκαβγαδάκι* – малка разправия, *πλαρουτοκαπνισμένος* – опитен боец, *χαζοχαρούμενος* – глуповато весел, непретенциозно жизнерадостен, лековат, лекомислен, ухилен, и др.

Що се отнася до стилистичната употреба на турските заемки от различните лексикално-семантични класове, съвпаденията с български са само частични. Лексиката с религиозен характер например продължава да се използва и в двата езика, но само в съответния специфичен контекст и според нас не представлява специален езиковедски интерес. За пример – *ιμάμης*, *μουσουλμανικός*, *μουφτής*.

При битовата лексика, свързана с дома и семейството, с кухнята и храната, и при имена на професии и думи, свързани с трудовата дейност, се забелязва по-широка стилистично немаркирана употреба в медийната реч в гръцки, отколкото в български *πλαμπάς*, *παπούτσι*, *ράφι*, *τσάντα*, *τσέπη*, *χαλί*, *χάπι*, *σόμπα*, *φλιτζάνι*, *μεζές*, *πλάφι*, *τζατζίκι*, *παστουρμάς*. Впрочем, не е задължително една дума от турски произход да бъде с еднопосочна конотация във всички езици приемници. Например в български *кюфте* в готварската лексика е неутрално, но като лексикална метафора носи отрицателна конотация – „дебел, разплут човек“, а в обществено-политическия живот се използва подчертано подигравателно – *депутатско кюфте*, означавайки материалните блага, които съпътстват поста. В гръцки думата *κεφτές* се използва единствено в готварската лексика и няма допълнително значение. В албански обаче *qofte* е с положителна конотация, употребява се метафорично за лице, към което се изразява симпатия. Това, поне за български и гръцки, важи и за друга лексема от кулинарната лексика – *πατσάς* („пача“).

Големите разлики се наблюдават при думи от турски произход, изразяващи състояние, и при административната лексика – при това в различни посоки в двата езика. В съвременния български език думите, изразяващи душевно състояние и подобни, като *зор*, *кеф*, *рахат*, *хатър*, *резил*, принадлежат безизключително към ниския стилистичен регистър, а ако са употребени в книжовния език, носят в себе си задължително пейоративна или иронична конотация. Например в културна среда е невъзможно да се изрази насладата от някоя творба с думите: „Кеф ми прави да го чета.“ Обратно, в гръцки изразът: „Μου κάνει κέφι να το διαβάζω“ е стилистично немаркиран, употребява се и звучи напълно уместно. Дори и в официалния стил се срещат изрази като *με κέφι και χαρά* „с *кеф* и радост“ (изразът е от официална реч на кипърския посланик в България по случай националния празник на страната му). Наистина, и в големия тълковен речник на гръцкия език на Солунския университет срещу думата *κέφι* няма никакви стилистични указания за по-специфична употреба (ЛКН 1998). Във в. „Катимерини“, който е издание с висок стандарт по отношение на езика и добрия стил, тази дума се среща редовно (средно на всеки три дни по веднъж). Ето пример от страницата за култура – театралния обзор от 9.9.2012 г.: *Με κέφι, με μπρίο, αλλά και με ξεχωριστή τρυφερότητα παρουσιάστηκε η αριστοφανική κωμωδία, που προτείνει να αναλάβουν την εξουσία οι γυναίκες.* „Аристофановата комедия, която предлага жените да поемат властта, беше представена с *кеф*, с ведро настроение, но и с изключителна нежност.“ За сравнение, в български *кеф* и *нежност* са от различни стилистични пластове и не биха могли да се намират в едно изречение нито във високия, нито в ниския стил, освен в случаите, когато се търси комичен ефект. Ето и един израз от в. „То вима“ (7.12.2012): *με πολύ κέφι και όρεξη* „с много *кеф* и желание“.

Примерите за употребата на *χατίρι* (*хатър*) са многобройни и в същата посока: *για χατίρι, κάνει τα χατίρια, χαλάει χατίρι* и т.н.

Είναι αδύνατον να μην αγαπήσεις αυτήν την δροσερή έκπληξη από την Δανία, που ποτέ δεν παρατραβά το σχοινί και ποτέ δεν κάνει ιδιαίτερα χατίρια στον θεατή. Σύντομη, λιτή και περιεκτική (кратка, ясна и стегната), είναι ένα από τα πιο αισιόδοξα και φρέσκα έργα που έχω δει τα τελευταία χρόνια στον ευρωπαϊκό κινηματογράφο. „Невъзможно е да не харесаш тази свежа изненада от Дания, която нито веднъж не прекалява и не се съобразява специално с *хатъра* на зрителя. Кратка, ясна и стегната, тя е една от най-оптимистичните и жизнерадостни творби, които съм гледал през последните години в европейското кино“ („То вима“, 13.12.2012).

По подобен начин се вписва в гръцкия език и думата *μεράκι* (мерак):

Πέραν αυτού, όλοι – με πρώτους τους εκπαιδευτικούς – πρέπει να εργαστούν με μεράκι και υπερωριακά εάν χρειαστεί, ώστε να διατηρήσουμε την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, περιορίζοντας την δαπάνη τους» κατέληξε ο κ. Αρβανιτόπουλος. „Нещо повече, всички – и на първо място преподавателите – трябва да се трудят с *мерак* и извънредно, ако се наложи, за да запазим качеството на предоставяните услуги, като ограничим разходите за тях“ – завърши г. Арванитопулос“ („То вима“, 8.12.2012).

Аналогично, напълно неутрално звучат изрази като *κάνω κάτι με το ζόρι*, *κάνω κάποιον ρεζίλι*. Ето пример от в. „Катимерини“ от рубриката „Международни пазари“: Η κάθε κρίση, όμως, γεννά και ευκαιρίες, αλλά αυτό τώρα γίνεται με το ζόρι. „Всяка криза обаче ражда и възможности, но това сега става със *зор*“ (24.6.2012). Думата *ζόρι* се среща два пъти по-рядко от *κέφι*, но въпреки това редовно и в различни по тематика текстове – култура, международна политика и т.н.

Ето и аналогичен пример с думата *ρεζίλι*, също от в. „Катимерини“, от спортната страница. Впрочем не бива да се мисли, че щом е от спортна новина, примерът е на разговорен език, от по-нисък стилистичен регистър и т.н. Интересно е, че именно езикът на спортните статии е изпъстрен със старинни, катаревусни особености и показва определен афинитет към старогръцките граматични форми. В този ред на мисли присъствието на думата *ρεζίλι* в един такъв текст я легитимира напълно в книжовния език: Ο κ. Μπιτσαξής δεν θέλει να ξαναγίνει ρεζίλι ο ελληνικός αθλητισμός με... ντουζίνες ντοπαρισμένων αθλητών. Ετσι, κάποιοι παράγοντες πρέπει να συνηθίσουν με μικρότερους προϋπολογισμούς διότι οι αθλητές τους δεν θα έχουν αντίστοιχες, με το παρελθόν, επιτυχίες. „Г-н Бицадзис не иска гръцкият спорт отново да стане за *резил* с дузини допингирани спортисти. Така че някои спортни деятели ще трябва да свикнат с по-ниски предварителни очаквания, защото техните спортисти няма да имат съпоставими с миналото успехи“ (29.1.2011).

Съответни на тези изрази съществуват и на български – *правя нещо със зор*, *правя някого за резил*, *чуня хатъра*, но те са присъщи само на битово-разговорния стил. Тяхното активизиране в езика на медиите през последните две десетилетия, което е разгледано от Х. Мевсим и К. Чакърва, води до постигане на повече колорит в изказа и привличане на вниманието на читателя именно чрез необичайността на такива лексеми от турски произход в този стил (Мевсим 2007). В

последно време обаче като че ли този ефект на забавност, цветистост, привлекателност се е изчерпал и остава атрибут на жълтата и жълтеещата преса, на чалга културата, а в сериозния стил изразява изключително пейоративна конотация.

Толкова по-забележително е отношението на търпимост и благосклонност към турцизмите в новогръцкия език на фона на политиката на пуризм през последните векове. Дори думи от международната лексика, разпознаваеми в почти всички европейски езици, като поща, паспорт, автомобил, студент, университет и т.н., в гръцки са заместени с домашни думи – ταχυδρομείο, διαβατήριο, αυτοκίνητο, φοιτητής, πανελιστήριο. Даже и старогръцки думи, възприети в другите езици, в новогръцки са заменени със специфични нови образувания, напр. козметика е станало καλλυντικά, полиция – αστυνομία. Разбира се, усилията на движението за пуризм се разпростират и върху турския език и понякога те имат неочаквани проявления. Например за да се оправдае мястото на думата κέφι в новогръцкия език, се създават изкуствените прилагателни ευκεφής и ευκέφιος, буквално означаващи „който е на кеф“ вместо битуващото в езика κεφάτος (Бабиньотис 2008). Тези прилагателни, образувани с гръцката представка εν- – „в“, е трябвало да придадат на тази и сродните думи по-гръцки вид, но те не са просъществували, за разлика от изходното съществително κέφι и естествено възникналото прилагателно κεφάτος. Аналогично е положението и с легитимирането на думата ταψί „тепсия“. От нея със същата цел е създадено изкуствено съществителното εντάψωσις „слагане в тепсия“, например εντάψωσις του μπιακλαβιά „слагане на баклавата в тепсия“, където не само имаме същата представка εν- „в“, но и е създадена именна основа със словообразователния суфикс -σ- и завършеци на -ις, -εως за женски род по трето склонение, която е много типична за класическия старогръцки език и за катаревуса, но в димотиките се употребява само във високия стил и в наши дни все повече отсъства на по-простото първо склонение. Разбира се, думата εντάψωσις не е просъществувала (Бабиньотис 2008).

Някои турски заемки от битовата лексика са здраво вкоренени в ежедневието и опитите да бъдат модифицирани към европейски облик не се възприемат еднозначно положително. Например замената на турските καφενές и καφενείο с по-модерното καφετιέρα прави стила преднамерено претенциозен, дори леко ироничен и хаплив:

Ε, λοιπόν σας ενημερώνω ότι το Μέγαρο Μαξίμου εξοπλίσθηκε και με μία ... καφετιέρα. „И така, осведомявам ви, че Мегаро Максиму се съборъжи и с една... *кафетиера*“ („То вима“, 16.11.2012).

Друга съзнателна стъпка към одомашняването на турските думи в гръцки език е признаването от официалния правопис на варианти на изписването им, които са нелогични според историческия правопис, установен в този език, и които ги правят да изглеждат от старогръцки произход. Например за думата *καβγάς* „кавга“ са приети за коректни изписвания както с *β*, така и с *υ* – *καυγάς* (Бабиньотис 2008). Но *β* и *υ* сами по себе си не са с еднаква звукова стойност. В новогръцки език *β* е /v/, а *υ* – /i/. Буквата *υ* може да се асоциира с /v/ само когато участва в старогръцките *υ*-дифтонги *αυ*- и *ευ*-, които са се развили в новогръцки в /av/ и /ev/, напр. *αυτονομία*, *Ευρώπη*, какъвто очевидно не е случаят тук. В „Та неа“ срещнахме само *καβγας*, но в „То вима“ – също и *καυγας*.

Всичко това показва, че турските думи имат своето неоспоримо място в новогръцкия език. Според речника на чуждите думи в гръцкия език от 2004 г. те са 904 (Константину 1992). (За сравнение – в съвременния български те са между 850 и 1200 според най-нови изследвания.) Така че като брой в двата езика те са съпоставими. От тях в „Та неа“ се срещнаха 144, а в „То вима“ – 168, немалко от които многократно. Въпросът е, че този споменат брой думи в гръцки се радва на толерантност в книжовния език и на равноправие в разговорния, каквито в български няма.

Ключ към обяснението на тази разлика би могло да ни даде наблюдението, което М. Стаменов прави за употребата на турцизмите в български в районите със смесено население. Според него там пейоризацията на тези думи не се чувства така силно поради наличието на турскоезично обкръжение, което ги използва без никаква конотация и по този начин поддържа актуално основното им немаркирано значение (Стаменов 2011: 165). Подобно отношение се наблюдава и в гръцкия език. Де факто и през XX век Гърция е заливана от вълни от сънародници, пристигащи от територията на днешна Турция. И това са гърци, смятащи себе си и смятани от сънародниците си, които живеят на територията на днешна Гърция, за носителите и пазителите на континуитета на древната гръцка култура. В Мала Азия през Античността процъфтяват десетки гръцки полиси – напр. Милет, Ефес, Клазомена и т.н, много от които съществуват и до днес без прекъсване. Други градове са увеличили жителите и влиянието си през византийския период, естествено, тук на първо място трябва да се спомене Кон-

стантинопол. През време на Османската империя гърците остават в родината си в Мала Азия и в голяма степен са двуезични, владеейки езика на държавата, на чиято територия живеят – турски. Но след създаването на гръцката държава те се изселват на няколко големи вълни – това явление продължава в големи размери и през ХХ век. И през цялото това време авторитетът на преселниците от Турция по отношение на приноса им в гръцката култура е изключително висок. Например от Урла (древногръцката Клазомена) е родом Нобеловият лауреат за 1963 г. Георгиос Сеферис (1900 – 1971), а 25 века преди него – прочутият античен философ Анаксагор. Показателен е също и фактът, че и до ден днешен с думата Πολίτης, която означава „гражданин“, са наричани хората от Κωνσταντινούπολη (буквално „Константиновград“), а не тези от Φιλίππουπολη, Αδριανούπολη, Ουρανούπολη („Филиповград“, „Адриановград“, „Небесен град“) и т.н., а още по-малко – от столицата Атина или който и да е друг град от европейска континентална или островна Гърция. Така че езиковото чувство и езиковите навици на гърците от Турция, които са живели в двуезична среда и които имат важен дял в изграждането на новата гръцка култура и на книжовния гръцки език, несъмнено са оказали голямо влияние върху състоянието и употребата на турцизми в новогръцки.

В този контекст на толерантност, която откриваме в гръцки, трябва да се подчертае, че статусът и стилистичната конотация на турцизмите в българския език не означава пренебрежително отношение към турския език, още по-малко към съвременните носители на езика. Напротив, става въпрос за езиково явление, което може да бъде обяснено обективно, *sine ira et studio*. След Освобождението, в процеса на затвърждаването на българската национална идентичност съществува съзнателен стремеж за дистанциране от османската турска култура, в това число и за изчистване на езика от турцизмите. Така тези думи се маргинализират, без да са забравени напълно. Понеже нормата ги отрича, при поява в книжовната реч те са натоварени със силен експресивен заряд.

Нещо подобно се открива сега в отношението на административната лексика от турски произход в гръцки. В български, доколкото това са думи със специализирано значение и се използват в исторически контекст – *заптие, каймакамин, кадия, беглик* и пр., употребата им е специфична и точно определена. Те нямат отношение към съвременния живот и поради това са изгубили своята актуалност. В гръцки обаче, както показва изследваният материал, думите от административната и обществено-политическата лексика от турски произ-

ход се възраждат и се употребяват в най-съвременния език често пъти с откровено негативна конотация. В сегашното кризисно състояние на гръцката държава административната лексика от времето на турското господство, позабравена през миналия век, се актуализира, за да изрази негативното отношение на гърка към съвременния политически процес. Такива думи са например *χότζας*, *κοτζαβάρης* и особено *χαράτσι*. Изразът *οι χοτζάδες της τρούκας* „ходжите на Тройката“ се среща неколкократно (напр. „То вима“, 9.12.2012) и е силно пейоративен. Същото важи и за *κοτζαβάρης*: *Ομως η Ελλάδα εξακολουθεί να πορεύεται ως τσιφλίκι προυχόντων, προεστών, κοτζαβάρηδων και αρχικλεφτών*. „Но Гърция продължава да я кара, като че ли е чифлик на знатници, на старейшини, на коджабашии и архикрадци“ („То вима“, 9.12.2012).

А *χαράτσι* („харач“) е най-употребяваната турска дума въобще в изследвания обем от журналистически текстове (18 пъти за 15 дни в „То вима“). Основното значение на тази остаряла лексема е „основният данък, който плащат немюсюлманите в Османската империя, за да бъдат освободени от задължителната военна повинност“. Оттам значението се е развило като „тежко и несправедливо данъчно облагане“. Именно тази идея за непосилен и несправедлив данък е вложена в съвременната широка, дори прекомерна употреба на думата за означаване на новите, по-високи данъци, въведени от ЕС в Гърция във връзка с икономическата криза.

В заключение можем да обобщим, че макар и да съществуват различия както в нюансите на стилистичната им употреба и статус, така и в отделни техни значения в гръцки и български, като цяло турските заемки са подвластни на едни и същи процеси. Те намаляват – понякога защото с течение на времето денотатът престава да бъде актуален, а в други случаи – защото губят конкуренцията със съответната домашна дума и се изтласкват в периферията на езика и в диалектните му пластове, докато бъдат забравени. Въпреки това немалко турски думи отговарят на потребностите на приемащия ги гръцки език било то в лексикално, стилистично или словообразователно отношение и имат стабилно място в съвременния му речников фонд.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабиньотис 2008:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα, 1998 (Γ' έκδοση 2008).
- Κατιμερίни 2010 – 2012:** в. „Κατιμερίни“, 9 September 2013 <<http://www.kathimerini.gr/>>
- Κριбас 2007:** Κριμπάς, Π. *Επιδράσεις της τούρκικης γλώσσας στις βαλκανικές γλώσσες*. Αθήνα, 2007.
- Κонσταντίνу 1992:** Κωνσταντίνου, Ι. *Λεξικό των ξένων λέξεων στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα, 1992.
- ЛКН 1998:** *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη, 1998.
- Мевсим, Чакърова 2007:** Мевсим, Х., Чакърова, К. Отново за съдбата на турцизмите в съвременния български език (изоляция и/или реабилитация). // *LiterNet*, 07.10.2007, № 10. 1 October 2013 <http://litenet.bg/-publish18/h_mevsim/turcizmi.htm>
- РНД 2010:** Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и началото на ХХI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.
- Та неа 2012:** в. „Та неа“, 10 September 2013 <<http://www.tanea.gr/>>
- То вима 2012:** в. „То вима“, 11 September 2013 <<http://www.tovima.gr/>>